

"SCORPION FROM THE ALTAR" IS A REFLECTION OF ASCETICISM IN THE NOVEL

Urak Lafasov

PhD, associate professor

Tashkent State University of Oriental Studies

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: lafas1963@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: Scorpion from Mihrab, Turon, askiya, rhyme.

Received: 20.08.22

Accepted: 22.08.22

Published: 24.08.22

Abstract: The article talks about the analysis and information about the reflection of Askiaism in the novel "Scorpion from the Altar".

“МЕХРОБДАН ЧАЁН” РОМАНИДА АСКИЯЧИЛИКНИНГ АКС ЭТИШИ

Урак Лафасов

PhD, доцент

Тошкент давлат шарқишунослик университети

Тошкент, Ўзбекистон

E-mail: lafas1963@gmail.com

МАҚОЛА ҲАҚИДА

Калит сўзлар: Мехробдан чаён, Турон, аския, қофия.

Аннотация: Мақолада “Мехробдан чаён” романида аскиячиликнинг акс этиши ҳақидаги таҳлиллар ва маълумотлар ҳақида сўзланган.

«СКОРПИОН ИЗ АЛТАРЯ» — ОТРАЖЕНИЕ АСКЕТИЗМА В РОМАНЕ

Урак Лафасов

PhD, доцент

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

E-mail: lafas1963@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Скорпион из Михраб, Турон, аския, рифма.

Аннотация: В статье говорится об анализе и информации об отражении аския в романе «Скорпион с алтаря».

КИРИШ

Ўзбек халқи дунё тамаддунига улкан ҳисса қўшган буюк миллатлар сирасига киради. Улуғ жаҳонгир ва соҳибқирон бобомиз Амир Темурнинг қуйидаги фикри ҳам буни тасдиқлайди: *Бизким – мулки Турон, амири Туркистонмиз, бизким – миллатларнинг энг улуғи Туркнинг бош бўғинимиз!*” Халқ оғзаки ижодимизга тегишли асарлар эса Ёфас ибн Нуҳ давридан шакллана бошлаган. Жумладан **аския санъати** намуналари ҳам туман асрлардан бери мавжуд бўлиб, унинг дастлабки шакли уруғчилик даврида пайдо бўлган. Халқ оғзаки адабиётимиздаги аския жанри ўзининг узоқ ўтмишга эгаллиги, такрорланмаслиги, фақат ўзбек миллатига хослиги билан ажралиб туради. Кўпгина аскиялар халқ оғзаки ижодининг йирик намунаси бўлган дostonларимиз орқали ҳам етиб келган. “Алпомиш”, “Кунтуғмиш” каби халқ дostonларида ҳам аскияга хос қочиримлар, сўз ўйинларига бой парчалар бор. Демак, аския умрбоқий ўзбек миллий санъати намуналаридан бири ҳисобланади. Аслида **аския** (арабча “**закий**” сўзидан олинган бўлиб “**заковатли, зеҳни ўтқир**”, бу сўзнинг кўплиги “**азкия**”) – ҳозиржавоблик асосида пайдо бўлган, топқирлик ва бадиҳагўйликка таянадиган хушчақчақ кайфият улашувчи халқ оғзаки ижоди жанридир.

АСОСИЙ ҚИСМ

Аския бир неча киши ёки айрим гуруҳнинг халқ йиғинлари (*тўй, сайил, тадбир*) да белгиланган мавзу бўйича бадиий сўз ўйин-мусобақасидир. Аскиянинг *пайров, қофия-радиф, тугал, ўхшатдим, бўласизми?, баҳри байт, сафсата, “гулмисиз, жамбилмисиз, райҳонмисиз”, ширинкорлик, афсона, раббия, лақаб* каби турлари бор. Бундан шу нарса аён бўладики, аския санъати ўзининг ранг-баранглиги билан ҳам бошқа жанрлардан ажралиб туради. Айрим адабиётшунослар аския алоҳида жанр сифатида XV асрда шаклланганлигини эътироф этишади. Бунга далил сифатида мавлоно Абдулвосеъ мунший, Мир Сарбираҳча, Мавлоно Бурҳони ланг, Саид Фиёсиддин шарфа, Мавлоно Халил Саҳоф, Муҳаммад Бадахший каби аскиячиларнинг ижод намуналарини келтиришади. Алишер Навоийнинг “**Мажолис ун-нафоис**” каби асарида ҳам аскияга хос қочиримлар, сўз ўйинларига бой парчалар бор эканлиги қайд этилган.

Буюк ўзбек адиби, жаҳондаги олтинчи ўзбек миллий романчилик мактабининг асосчиси Абдулла Қодирийдек ўз миллатини кадрлаган, миллий ҳаётни чуқур билган зотни топиш қийин. Ёзувчи иккинчи романи “**Меҳробдан чаён**” нинг муқаддимасида шундай ёзган эди: “... ўзбек ҳаёти, **қизиқчилиги, танқидчилиги**, ўзбек хотин-қизлари орасидаги истеъдод, шоиралар, **азкиячилик** ва бошқа яна кўб нуқталарни қамраб олинди”. Адиб романининг кўп жойларида аския, қизиқчилик санъати намуналарига хос

услубдан фойдаланган. Аския қадимий ва оммабоп жанр бўлиб, ўз сюжети ва композициясига эга. Бу жанр тилимизнинг жуда бой имкониятлари мавжудлигини кўрсатадиган санъат тури ҳисобланади. Аскияда **ийҳом** (сўзни икки маънода қўллаш) санъати ишлатилади.

1. Абдулла Қодирий шоир бўлмаса ҳам романга киритилган шеърларни ўзи ёзиб ийҳом санъатидан моҳирлик билан фойдаланган ва аскиянинг **“қофия-радиф”** туридан моҳирлик билан фойдаланган. Жумладан: *Агар Фарҳоднинг Ширин, бўлса Мажнунларнинг Лайлоси, Насиб ўлмиш менга гулшан аро гулларнинг “Раъно”си. Агар ор этса Лайли ҳақлидир Қайсининг жунунидин, Не бахт, Раъно харидоринг талаб аҳлининг “Мирзо”си. Ҳамиша хавфда кўнглим бу муҳаббат интихосидин, Мени ҳам этмаса мажнун дебон Раънонинг савдоси. Муҳаббат жомидин нўш айлаган аҳли зако бўлмиш, Фунуни тибда мажнундир кишининг куйса сафроси.*

2. Абдулла Қодирий наср устаси сифатида аскиянинг **“ширинкорлик”** туридан фойдаланиб ийҳомни тасвирга сингдириб юборган. Масалан: – *Агар шу гал ҳам енгсам, – деди Анвар ачиниби, – мен сени уруб ўлтурмас эдим... – Нима қилар эдингиз? – Энди фойдаси йўқ. – Айтинг-да, агар менга ҳам маъқул бўлса, урғаним ҳисоб эмас, бўшқина урдим-ку. – Лекин сен уни қилолмайсан... – Нега қилолмайман, қани айтинг-чи. – Қилолмайсан... – деб қулди ва бир оз айтишга кучланиб турди. – Мен... мен сенинг юзингга қўлим билан эмас, **огзим билан урар эдим...*** (118-бет)

3. Абдулла Қодирий аскиянинг **“сафсата”** туридан ҳам фойдаланган. Масалан: *Шаҳодат муфти оҳистагина ёнидаги Абдураҳмонни туртиб қўйди ва Анварга ишорат қилиб, “ана аҳвол” дегандек илжайди. Яъни унинг ҳаракати “кўрдингми мирзобошини, қўлидан маҳзар ёзиш ҳам келмайди” мазмунида эди. Мулла Абдураҳмон оҳиста бош кўтариб қулимсиди. Бу гапдан хабардор бўлиб ўлтурган Калонишох мирзо “қўлини оғзига карнай қилиб Анварга тўғрилади, яъни, жиртак чалди”. Шу ҳолда эшикдан Султонали мирзо кириб, Калонишохга тикилиб қолди... – **Маймунлиқ муборак!*** (192-бет).

Абдулла Қодирий ўз асарига ўзбек **қизиқчилик санъатининг** намуналарини киритиб, бу билан хон замонларида ҳам адолат мезонларининг айрим жиҳатлари мавжуд бўлганлигини таъкидлайди. Романнинг икки бўлими (“*Хон кўнгил очмоқчи*”, “*Қизиқлар*”) да ушбу санъат орқали давлат раҳбари (хон) нинг қизиқчилари ҳукумат амалдорларига тегишли нуқсон ва камчиликларни очикчасига образли шаклда кўрсатиб берган. Қизиқчилик анъанавий ўзбек халқ оғзаки ижодининг драматик тури ҳисобланади. Ижрочиси **қизиқ** (*қизиқчи*), **тўда бошлиғи**, **корфармон** деб аталган. Қизиқчилар ўз ижодида кўпроқ ўйноқи сўз санъатига таянган ҳолда поэтик ижод, тил бойлиги, аския ва

мумтоз адабиёт намуналаридан усталик билан фойдаланганлар. Қизиқлар муайян ролда ўйнаганда характерга яраша либосларда чиқса-да, одатда **қизил, сариқ, жигарранг** ёки **қуроқ** камзул кийганлар. Уларнинг ҳаракати, кийиниши ва гаплари мухлисларда қизиқиш уйғотиши лозим бўлган. Романдаги қизиқчилик билан боғлиқ воқеалар тасвири китобхонни оҳанграбодек ўзига тортади. Қўқон ҳукмдори Худоёрхоннинг **Зокир-гов, Баҳром, Бахтиёр, Давлат** исмли қизиқчилари бўлган. Улар ҳукмдор олдида ва хон саройида ўз мақомига эга бўлган:

1. **Зокир-гов қизиқ.** Ёзувчи унинг хон ва аъёнлар олдида чиқиши қуйидагича тасвирлайди: *Бордон ичидан узун бўйлиқ, қора соқоллиқ, устида малла тўн, симоби бўз салласининг пешини бир қарич осилтирган бир киши чиқди; тамкин, виқор билан битта-битта юриб келиб, зина ёнида хонга қариши тўхтади. Хондан тортиб ҳаммага табассум туси кирган эди. Киши хонга қариши турган ҳолда салласини тузатди, соқол-муртини силади, тўнини қоқиб, олдини ўради, сўнгра хотиржамъ рукуъга борди. Бирдан хон ва раият кулиб юбордилар. Бу киши Худоёрхоннинг энг яхши кўрган қизиги Зокир-гов эди (181-бет).* Адиб Худоёрхон томонидан Зокир-говга давлат аҳамиятига эга масалаларни танқид қилиш ҳуқуқи берилганлигини аскиянинг “**қофия**” ҳамда “**сафсата**” турлари орқали кўрсатиб берган: *Удайчи: – Арзинг бўлса, додрас ҳузуридасан, гапур! ... – Жанобни ва шу қадар раъиятни маътал қўйма! – Хе-хе-хе! – деб кулди Зокир-гов. – Сизлар ҳар кун минглаб кишини ўрда тегида маътал қўйганларингизда, мен бир нафас маътал қўйсам, хе-хе-хе!.. Тақсир, сизга арз! Хон, “айт” деган каби бош иргатди. – Тақсиримга биринчи арз шуки, – деди Зокир-гов, – ёнимда турган шу бақа афтни мендан нари қилсангиз, зеро, бунингизнинг дағдағаси сизникидан ҳам ўтадиган кўринади! (Кулги) (182-бет).* Абдулла Қодирий мамлакат келажаги билан боғлиқ масалаларни танқид қилар экан, қизиқчи Зокир-гов воситасида аскиянинг “**тугал**” ва “**ширинкорлик**” турларидан фойдаланган ҳолда мазкур ҳолатларни очиб берган. Масалан: *Бир вақт бордон эшигидан банорас тўн кийиб, ўнг қўлига асо ушлаган ва сўл қўлида адрас рўймолга тугиклик китоб кўтарган, шайхулислом Валихон тўра (Зокир-гов) кўринди. Шайхулислом каби қадди бир оз букик ва қадам қўйиши ҳам Валихон тўрадек икки тарафка мойил эди. Барчанинг кўзи ва диққати ҳар икки шайхулисломда бўлди. Хон ёнидаги ҳақиқий шайхулислом эса қип-қизарган ва ҳар он “тавба” деб қўяр эди. “Шайхулислом” йўл устида тўхтади ва ерда тушиб ётқан бир нарсани асосининг учи билан текишириб кўрди ва уни туртиб четка чиқаргач, йўлида давом этди (188-бетлар).* ... мулла **Бахтиёр** чиқиб келди; “шайхулислом” қаришисига келиб, салом берди. – Ваалайкум ассалом! – деди “шайхулислом” ва келгучининг апти-бошига қараб олди. – Шинед, бачча, шинед! Бахтиёр ўлтурди. – Ҳўш,

писар, чи гап? – Тақсир... сизга...арзим бор эди... Подшоҳимиз янги мадраса бино қизганлар, деб илм талабида қишлоқдан тушкан эдим; бир ҳужра берсангиз, деб сизга арзга... – Хўб, хўб... Шумо гужойи? – **Тақсир, Олтиариқдан...** – **Аттанг, аттанг,** – деди “шайхулисом”, – барвақтроқ келмабсиз-да, бачча, акун ҳамма ҳужраларга жой йўқ, муллабаччалар жойлашиб қолган. – Муллаларнинг арасига қўйсангиз ҳам бўлавуради менга, — деди тавозиъланиб Бахтиёр. – Биз қишлоқ одами... сиқилишсақ ҳам ётавураимиз, тақсир! – Хўб, хўб... Акун ҳужраларимиз муллабаччалар минан беҳад тўлган, ҳолонки **бир тариқ ҳам сизмайди, биз дуруғ сўзламаймиз**, бошидон... Бахтиёр (муллабачча) маъюс фотиҳа ўқуб “шайхулисом” ҳузуридан кетди. “Мирзо Ҳамдам” кафшини туфлаб, тозалаб бўлгандан кейин “шайхулисом”нинг қаришисига ўлтурди. Нариги ёқдан “шайхулисом” рўбарўсига **Давлат** келиб тўхтади. – Ассалому алайкум, тўра почча! – деди Давлат ва кафшини ешиб келиб, “шайхулисом” билан қўл олишиб кўришиди. – Хўб саломат, офият хастедми, тақсир? – Худоро шукур, худоро шукур. Давлат рухсат, фалон кутмай “шайхулисом” нинг ёнига ўлтуриб олди. – Ба жаноб арз... – Бисёр хўб, арз кунед. – Очиқ гав: бизга бир ҳужра берсалар, деб келдик-да, тўра почча! – Хўб... Гужойи? – **Тақсир, чустий, ба жаноби шумо ҳамшаҳрий.** – **Яъни писари ки? – Писари усто Муҳаммад собунгар.** – Хўб, хўб, – деди “шайхулисом” ва “мирзо Ҳамдам”га буюрди, – ба ҳамин одам **як ҳужра додан гир!** Давлат дуо қилиб “шайхулисом” ҳузуридан кетди. Кўқонлиқ муллабачча рўлида **Бахтиёр** келди. Унга яна: “**Биз дуруғ сўзламаймиз**, мадрасамизга **бир тариқ ҳам сизмайди**”, деган жавоб бериб жўнатилиди. **Давлат** яна **чустлик бир толиби илм** бўлиб келган эди, “мирзо Ҳамдам” орқалиқ “**додан гир!**” буйруғи берилди. Қаттиг кулги кўтарилди. Хон ва домла Ниёзнинг кўзларига ёшлар чиқди. Аммо шайхулисом дам-бадам манглай терини артиб олар эди. Зокир-гов хонга қуллик қилиб, шогирдлари ёнига борди. Хон ва раъият янги қизиқлиқни кутиб қолдилар (189-191-бетлар). Хоннинг энг яхши кўрган қизиғи давлат ва жамият аҳамиятига молик ҳар қандай нуқсон ва камчиликни бемалол танқид қила олган.

2. **Бахтиёр қизик.** Ёзувчи мулла Бахтиёр хоннинг кундалиқ қизиғи эканлигини таъкидлар экан, унинг ташқи кўринишини қуйидагича тасвирлайди: **Чиққанлардан бири пак-пакана, юм-юмалоқ, лўп-лўнда бир махлуқ** эди. Унинг гавдаси бу қадар “келишкан” бўлиши устига, башараси ҳам шунга монанд тушкан, томогининг остида **чўғури қовундек бўқоқ** говлаб ётар эди. Унинг гавдаси **мисоли бир гунчак** бўлса, шу гунчакнинг юқорисига катта бир сув **қовоқни бош** бўлсин, деб ўрнатқан эдилар. Ва бу **ялтир қовоқнинг** бетида **кўз** бўлиб, қуёшда қовжираган **иккита гўлун туршак**, **огиз** ерида **бир кафи**, **бурун** ўрнида юқорига қараб ўрмалаган **баҳайбат бир қурбақа** ва **қулоқ** мақомида

сув қовоқнинг икки бағрига тиралган икки **ошлов** турар эди. Қош ва бошдаги **соч** тўғрисида оғиз очиб бўлмас, аммо **беш-ўн тук**, яъни **соқол-мурт** гира-шира кўзга чалинар эди. Сепкил ва чечак доғи бу бетни “музояқакор” қилиб кўрсатканидек оёғидаги чориқ, устидаги қисқа, эски алак чопон, белидаги беш-ўн айлантириб боғланган бўз белбоқ, бошининг учдан бир қисмигагина қўниб ўлтурган тор **пилта тўппи** бир “ҳусн”га яна бир юз “ҳусн” қўшиб арз қилар эди. Бу махлуқ доимий ўрдада турадирган эди (184-бет). Демак, хон қизиқчиларнинг қилиқларидан завқ олган ва мамлакатдаги камчиликларни уларнинг ҳажвиялари орқали билиб олган.

3. **Давлат** қизиқ. Адиб хоннинг Давлат исмли қизигининг суратини қуйидагича баён қилган. **Жуда узун бўйлиқ, гилай кўзлик, ажина қошиқдек юзлик, қотма, ўзининг бўйидан ҳам узунроқ тўн ва бошига қаландар қулоғи кийиб, яланг оёғ, ўрта яшар** эди (185-бет). Асарда қизиқчиларнинг ташқи кўриниши кишиларда кулгу кўзғаса, кийиниши жамиятдаги нуқсонларга ишора берган.

ХУЛОСА

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш жоизки, Абдулла Қодирий ўзининг “Меҳробдан чаён” романида ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналари аския ва қизиқчилик санъати намуналаридан ўз ўрнида ва унумли фойдаланган. Бу билан қадим ўзбек давлатчилигида адолат мезонлари мавжудлигига ҳам ишора қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Раззоқов Х. Ўзбек халқ оғзаки ижодида сатира ва юмор. – Т. “Фан”, 1965.
2. Муҳаммадиев Р. Аския. – Т., 1970.
3. Қодиров М.Х. Ўзбек халқ томоша санъати. – Т., 1981.
4. Жўраев М, Собитова Т. Аскияда ижрочилик маҳоратини ошириш йўллари (методик тавсиянома). – Т, 1985.
5. Саид Анвар. Муҳиддин Дарвеш. – Т. “Шарқ”, 2006.
6. Lafasov, U. (2021). The Migration of the Japanese from the Center of Turan to the East. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol*, 27(1).
7. Lafasov, U. P. (2020). Relationship Between Turks And Japanese. *International Journal of Scientific and Technology Research*, 9(2), 3935-3938.
8. Lafasov, U. P. (2021, December). THE HARMONY OF WORDS AND IMAGES IN THE WORK OF ABDULLAH QADIRI. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 98-101).
9. ЛАФАСОВ, У. П. (2021). THE DEVELOPMENT OF SCIENCE IN THE INTERVAL-CENTER OF TURON. *Иностранные языки в Узбекистане*, (1), 264-275.

- 10.Лафасов, У. (2020). Али Кушчи и его научное наследие. *Turkic Studies Journals*, 2(1), 53-62.
- 11.Lafasov, U. P. (2020). The King of Uzbek Prose. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(05).
- 12.ЛАФАСОВ, У. П. (2019). ABDULLA KADIRI'S DISCOVERY AND SKILL OF USING WORDS. *Иностранные языки в Узбекистане*, (6), 200-212.
- 13.Лафасов, У. П. (1996). Способы выражения субъективной модальности в диалогической речи.
- 14.LAFASAOV, U. АБДУЛЛА ҚОДИРИЙИЖОДИ: ТАҲЛИЛ ВА ТАВСИФ. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(11), 93-99.
15. Karimov, N. (2022). IMPORTANCE OF STUDYING AND PROMOTING ORIENTAL CULTURE AND HERITAGE. *Oriental Journal of History, Politics and Law*, 2(03), 28-33.
16. Karimov, N. (2022). THE CENTRAL ASIAN RENAISSANCE OF THE IX-XII CENTURIES IN THE EYES OF FOREIGN RESEARCHERS. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(03), 28-45.
17. Ziyamuhamedov, J. (2021). ARTISTIC DETAILS IN PU SUNG-LING'S CREATIVE STYLE. *Philology Matters*, 2021(1), 22-36.